

© 2003 р. С. І. Максимов

Національна юридична академія України імені Я. Мудрого, м. Харків

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ЯК СФЕРА СПІВПРАЦІ ЮРИСТІВ І ФІЛОСОФІВ

Проблема предметної специфіки і дисциплінарного статусу філософії права може бути розглянута в суб'єктному вимірюванні, тобто крізь призму взаємовідносин між юристами і філософами. Суперечність цих взаємовідносин була виражена І. Кантом як “суперечка факультетів” [3]. На наш погляд, ця ситуація містить як “драму” взаємного нерозуміння філософів і юристів, так і імператив пошуку шляхів розуміння, їх співпраці, простором якого і виступає філософія права, яка займається рефлексією основ права.

За своїм статусом філософія права – дисципліна комплексна, яка знаходиться на стику філософії і правознавства. При цьому вихід на проблематику філософії права може бути здійснений з двох протилежних напрямів: від філософії до права і від рішення практичних завдань через правознавство, що здійснює наукове пізнання права, до його філософського осмислення.

У першому випадку філософія права (філософський підхід до права) виникає внаслідок поширення тієї або іншої світоглядної, філософської концепції на право, різноманітні правові явища [1, с. 10]. Звернення філософії до осмислення правової реальності (правового досвіду) виявилось плідним для самої філософії. Деякі з вищих виявів і досягнень класичної філософії – результат такого звернення. У сфері філософії права також відбувається певна перевірка пізнавальної сили тієї або іншої філософської концепції, перевірка на її практичну спроможність в одній з найважливіших сфер людського духу. Все це дає повну підставу для висновку про те, що без рефлексії основ права, філософського осмислення правової реальності в цілому філософська система не може вважатися “повноцінною”, “донесеною”.

Інший шлях формування філософії права – від рішення практичних завдань юриспруденції до їх філософської рефлексії, яка йде від осмислення приватних філософських проблем права, таких як основи карного права, провина і відповідальність, виконання зобов'язань та ін. до постановки питання про сутність права. Тут філософія права постає вже як особливий і самостійний напрямок в правознавстві, специфічний рівень вивчення

власне права. Таке філософське осмислення права здійснюється правознавцями в його більшій практичній орієнтованості, де “ідеальні першооснови права розглядаються в тісному співвідношенні з позитивним правом” [1, с.10]. Але і в тому, і в іншому випадку філософія права орієнтується на осягнення сутності і смислу права, закладених у ньому основ і принципів.

Внаслідок існування двох різних джерел формування філософії права склалися два основних підходи до розуміння її статусу. Перший – розглядає філософію права як галузь загальної філософії та її місце серед особливих частин загальної філософії, таких як філософія моралі, філософія мови, філософія політики та ін. Вона належить до тієї частини філософії, яка вимагає від людини необхідну манеру поведінки як соціальної істоти, тобто до практичної філософії. За другим підходом філософію права слід віднести до галузей юридичної науки. З цього погляду вона є “основою” для створення позитивного права і науки про позитивне право, оскільки дає обґрунтування правових принципів і розкриває смисл правових норм.

Кожний з підходів наголошує на одному з двох можливих типів рефлексії над правом: 1) загальнометодологічній, загальнофілософській, що спрямована на пошуки граничних основ, умов можливості права, коли право співвідноситься з усією “ойкуменою” людського буття – культурою, суспільством, наукою та ін.; 2) внутрішньометодологічній, яка також є філософською, однак здійснюється в межах самої правової науки.

Така подвійність філософії права знайшла відображення в тому, що вчений ступінь з філософії права може присуджуватися як за розрядом філософських, так і за розрядом юридичних наук. Отже, вона може розвиватися як філософом, так і юристом. Точніше, філософом-юристом, практично зорієнтованим філософом, якого цікавить не просто істина сама по собі, а реалізація певної практичної мети (досягнення певного, наприклад правового, стану суспільства); а також юристом-філософом, який повинен уміти усунути від практичних проблем своєї науки і стати на позицію “людського” її бачення, на позицію

філософа. Зі слів відомого західного теоретика права другої половини ХХ століття Г. Коїнга, філософія права, не відмовляючись від пізнання питань суто юридичних, повинна виходити за межі цієї сфери, зв'язувати правові феномени, які належить розуміти як явище культури, з розв'язанням загальних і принципових питань філософії [4, с. 23].

Може скластися враження, що існує дві філософії права: та, що розробляється філософами, і та, що розробляється юристами. Відповідно до цього припущення навіть пропонують розрізнявати “філософію права в широкому значенні слова” і “філософію права у вузькому значенні слова” [2, с. 186]. Насправді ж філософія права – одна, хоч і живиться з двох різних джерел: 1) загальнофілософськими розробками; 2) досвідом розв'язання практичних проблем права. Це єдина дослідницька і навчальна дисципліна, що конституюється своїм основним питанням, у співвіднесенні з яким ті чи інші проблеми стосуються філософії права. Вона вимагає особливих якостей від дослідника, який працює в цій галузі, тобто поєднання фундаментальної підготовки в галузі філософії зі знанням і розумінням основних проблем політико-правової теорії та практики. Звичайно, кожний дослідник відповідно до певного професійного інтересу вносить своє специфічне бачення в предмет цієї дисципліни, однак саме наявність різних позицій, їх постійний взаємообмін і взаємозбагачення, співіснування на основі взаємного доповнення дозволяє зберегти рівновагу навколо спільного завдання – рефлексії основ права.

Хоч таке розв'язання проблеми являє собою швидше ідеал, ніж реальний стан філософсько-правових досліджень, воно орієнтує на співпрацю юристів і філософів у просторі спільного філософсько-правового дискурсу.

Філософія права якнайтісніше пов'язана з теорією і соціологією права. Вони становлять комплекс загальнотеоретичних і методологічних правових дисциплін, і їх наявність пов'язана з існуванням у самому праві, як мінімум, трьох аспектів: ціннісного, формально-догматичного і аспекту соціальної обумовленості. Філософія права акцентує увагу на рефлексії основ права, юридична теорія – на конструюванні понятійного каркаса позитивного права, соціологія права – на питаннях соціальної обумовленості і соціальної ефективності правових норм і правової системи в цілому.

Являють собою вони автономні дисципліни чи представляють розділи загальної теорії права?

Хоч у певному значенні терміном “теорія права” можуть бути охоплені всі три дисципліни, оскільки вони стосуються загальних теоретичних аспектів права: філософських, соціологічних, юридичних, – в точному значенні слова цей термін може застосовуватись тільки до науки юридичної. Спробу ж поєднати ці три навчально-дослідницькі напрямки в рамках однієї дисципліни – загальної теорії права (тим більше, в тому вигляді, як вона склалася на сьогоднішній день) не можна вважати вдалою. Теорія права, філософія права і соціологія права досить успішно здатні взаємно збагачувати і взаємно доповнювати одне одного як автономні дисципліни. Об'єднання же їх потенціалу з метою забезпечення цілісності пізнання феномена права повинно здійснюватися не шляхом створення єдиної фундаментальної правової науки (що, на наш погляд, дуже важко, майже неможливо, оскільки така наука повинна поєднувати в собі як мінімум три різні методологічні позиції: юриста, філософа і соціолога), а в самій особистості юриста як суб'єкта правопізнання. Юрист (учений або практик) має бути здатен відійти від суто юридичної позиції і стати, коли того вимагають обставини, на методологічну позицію філософа або соціолога. Останнім часом з'явилися цікаві дисертаційні роботи з теорії держави і права, в яких їх автори звертаються до філософсько-правового обґрунтування розв'язання проблеми. Гадаємо, що така форма співіснування теорії права і філософії права набуде свого подальшого розвитку.

Належить визнати, що сьогодні філософи і юристи багато в чому по-різному дивляться на право, по-різному усвідомлюють особливий характер і грані правової реальності. Тому важливо зрозуміти причину, що спричиняє таке розходження, а потім спробувати ці позиції зблизити, або принаймні обґрунтувати роль кожної з позицій як таких, що взаємно доповнюють одна одну в межах загального діалогу юристів і філософів. Право – у вигляді реального процесу або знання про нього – є предметом професійного інтересу не тільки юристів, але і філософів. І цей інтерес стимулює поглиблення і розвиток не тільки юридичного, але і філософського знання.

Філософ зобов'язаний рахуватися з результатами і виведенням юридичної науки, але не може обмежуватися цими висновками, не може звести до них завдання та цілі філософського осмислення (пізнання) права. У той же час філософія права не підміняє собою юридичну науку, не підпорядковує її собі, а намагається стати щодо неї на “іншу точку зору”. Безсумнівно, що кон-

фронтація між філософами і юристами – справа безперспективна.

Філософію права як самостійну дослідницьку дисципліну конститує її основне питання, від рішення якого залежить розв'язання всіх інших її проблем. Одне з найпростіших і водночас найглибших визначень основного питання дає відомий німецький філософ права А. Кауфман: “Основним питанням філософії права, як і всієї правової науки, є питання: що є право. Це означає: які істотні форми, які онтологічні структури, які основні закони буття ми називаємо правом? Від відповіді на це питання залежить розв'язання багатьох інших найважливіших правових проблем” [6, с. 104].

Виходячи з нашого бачення суті і завдань філософії права, основне питання “що є право?” виглядатиме як питання про смисл права. Оскільки філософія не просто декларує цей смисл, але аргументує свою позицію, то й основне завдання філософії права полягає в обґрунтуванні права, його ідеї (смислу). Питання “що є право (який його смисл)?” основне, оскільки від відповіді на нього залежить розв'язання всіх найважливіших правових проблем, в тому числі у сфері правотворчості і правозастосування. Це питання філософське, оскільки співвідносить право з людським буттям.

У зв'язку зі складністю самої структури права рішення основного питання філософії права може бути здійснено через рішення низки основних завдань, або головних питань філософії права:

1) про основу і критерії справедливості (нормативне завдання, в межах якого право співвідноситься з мораллю); це питання є центральним, в більш традиційному формулюванні воно є питанням про обґрунтування “природного права”;

2) про нормативну (зобов'язувальну) силу права, або питання про те, чому я повинен підкорятися праву (легітимаційне завдання, в рамках якого право співвідноситься з владою); це питання є іншою гранню попереднього питання, де аксіологічний момент виражається через момент деонтологічний;

3) про природу і функції позитивного права (аналітичне завдання, в межах якого з'ясовується характер правових норм); тісно пов'язаний з вирішенням попередніх двох питань, він забезпечує виправдання позитивному праву.

Вирішення цих завдань дозволяє забезпечити легітимацію й обмеження права, тобто обґрунтувати необхідність права для людини і визначити його межі.

Філософія права, виявляючи гуманістичну суть права, прагне захистити його від свавілля як маргінально-анархістських форм свідомості – правового нігілізму й антилегалізму, так і свавілля сили з боку державної влади і догматизму інституціолізованої свідомості, що орієнтується виключно на доцільність. Філософія права ніби відтворює структуру соціального завдання самого права – підтримку такого порядку, який обмежував би свавілля як приватних осіб, так і влади, але при цьому зберігав простір для вільного самовиявлення громадян. Вивчення філософії права значно сприяє фундаменталізації освіти юристів, їх розвитку як самостійно мислячих, політично незаангажованих громадян. Як тонко помітив відомий британський філософ права Г. Харріс, “загальна юриспруденція (філософія права в англійській термінологічній традиції. – С. М.) не є частиною підготовки юриста як юриста, її існування... пов'язане з більш важливим завданням – підготовки юриста як громадянина і громадянина як критика права” [5, с. 4].

Юрист як юрист знає правопорядок і має з ним справу. Однак його роздуми розгортаються всередині цього правопорядку. Як для фізика, що має справу з особливими реаліями об'єктивного світу, для якого крізь призму його специфічного погляду на світ немає прекрасного, добра, любові і тому подібних феноменів, так і для юриста, що відображає світ права крізь призму властивого його науці способу бачення, залишаються за межами його пізнання багато які явища цього світу.

Існують відмінності в підходах до світу права з позицій позитивних наук про право і філософії права. Ні завданням фізика, ні завданням юриста з позицій їх професійного мислення не є роздуми про природу його власної науки і специфіки сфери буття, що її розглядає ця наука. Коли ж він стає на цей шлях, то залишає типову для фізика чи юриста гносеологічну позицію і стає філософом.

Та це не означає, що юрист повинен бути “сухим” професіоналом, абсолютно несприйнятливим до філософського розгляду права. Навпаки, філософія права повинна розвиватися переважно юристами, бо тільки філософські роздуми над правом можуть застерегти юриста від перетворення його на вузького “сухого” фахівця. Однак, розглядаючи філософські питання права, юрист повинен відійти від позиції позитивної науки про право. В іншому разі його стережуть непорозуміння. Так, філософський розгляд права веде юриста до ідеї природного права, але якщо він не відійде від позиції позитивної юридичної науки, то вимушений буде відкинути цю ідею. Свою

позицію він обґрунтовуватиме тим, що не може керуватися природним правом у той спосіб, яким він керується позитивним правом. Але керуватися кожним з них можна тільки різними способами: так, як цього вимагає філософія (природне право), і так, як цього вимагає позитивна юриспруденція (позитивне право). Філософія права аж ніяк не псує “хорошого” юриста, позбавляючи його впевненості в безумовній істинності власної позиції й обтяжуючи думками, некорисними в його роботі. Однак вона робить процес пізнання права більш проблемним, більш складним, оскільки звертається до його глибинних суперечливих основ.

Хоч філософія права не ставить за мету розв’язання конкретних проблем правознавства, а лише допомагає більш чітко усвідомити досліднику-юристу власну позицію, упорядкувати знання, по-новому поглянути на свій предмет у світлі більш широкого підходу, проте всі центральні, фундаментальні проблеми правознавства знаходять своє розв’язання або принаймні обґрунтування саме на філософському рівні.

У цьому саме і полягає одна із “загадок” такого феномена, як право, і ця обставина визначає фундаментальну роль філософії права в системі правознавства як загальнометодологічної дисципліни.

Список літератури

1. *Алексеев С.С.* Теория права. – М., 1997.
2. *Гарник А.В.* Проблема дисциплінарного статусу філософії права // *Філософія і соціологія в контексте сучасної культури.* – Днепропетровск, 1998.
3. *Кант И.* Спор факультетов // *Кант И. Сочинения: В 8 т. – Т. 7.* – М., 1994.
4. *Проблемы буржуазной теории права. Философия права.* Реферативный сборник. – Вып. 3. – М., 1984.
5. *Harris G.* Legal Philosophies. – London: Butterworth, 1980.
6. *Kaufmann A.* Rechtsphilosophie im Wandel: Stationeneines Weges. – Frankfurt. – М., 1972.

С. И. Максимов

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА КАК СФЕРА СОТРУДНИЧЕСТВА ЮРИСТОВ И ФИЛОСОФОВ

В статье дана субъектная интерпретация предметной специфики и дисциплинарного статуса философии права как сферы сотрудничества философов и юристов.

S. I. Maksimov

PHILOSOPHY OF LAW AS THE SPHERE OF COOPERATION OF LAWYERS AND PHILOSOPHERS

The subject's interpretation of object specification and scientific status of philosophy of law as sphere of cooperation between lawyers and philosophers is given in this paper.